

ITALYAN VA O'ZBEK TILIDAGI ANTONIMLAR, OMONIMLAR VA SINONIMLAR O'RTASIDAGI UMUMIYLIKLER VA FARQLAR

Normamatova Ruxshona Utkirjon qizi
Samarqand davlat chet tillari instituti talabasi
Samarqand, O'zbekiston
shsusssssqq@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada italyan va o'zbek tillaridagi antonimlar, omonimlar va sinonimlarning umumiyliklari va farqlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda so'zlarning semantik, stilistik va morfologik xususiyatlari o'rganilgan, ularning nutqdagi vazifasi va ma'no aniqlashdagi roli yoritilgan. Shuningdek, har ikki tilning tarixiy rivojlanishi, prefiks-suffiks tizimi va kontekst asosida ma'noni aniqlash usullari solishtirilgan. Ish tilshunoslik va tarjima fanlari uchun muhim bo'lib, o'quvchilar va tadqiqotchilar uchun til ta'limi va leksik tahlilda qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: antonimlar, omonimlar, sinonimlar, semantika, stilistika, italyan tili, o'zbek tili.

Til inson tafakkurini ifodalash va kommunikatsiya vositasi sifatida muhim rol o'ynaydi. Har bir til o'zining leksik tizimiga ega bo'lib, unda so'zlar turli semantik va grammatik funksiyalarni bajaradi. Ayniqsa, antonimlar, omonimlar va sinonimlar tilshunoslikda asosiy tahlil obyekti bo'lib, ular so'zlarning ma'no doirasini, stilistik imkoniyatlarini va leksik bog'liqliklarini ochib beradi. Italyan va o'zbek tillarida ushbu leksik birliklar turlicha rivojlangan bo'lsa-da, ularning ba'zi umumiy xususiyatlari mavjud. Shu bilan birga, tarixiy, madaniy va struktural o'ziga xosliklar ularni farqlaydi [1, 96].

Antonimlar — bu ma'nosi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan so'zlar bo'lib, ular nutqda kontrast yaratish, fikrni ta'kidlash va taqqoslash funksiyasini bajaradi. O'zbek tilida katta — kichik, issiq — sovuq, uzoq — yaqin kabi antonimlar mavjud bo'lsa, italyan tilida bu funktsiya grande — piccolo, caldo — freddo, lontano — vicino kabi so'zlar orqali amalga oshiriladi. Antonimlarning asosiy vazifasi semantik qarama-qarshilikni yaratish va nutqning aniqligini oshirishdan iborat bo'lib, metaforik ifoda hosil qilishga ham xizmat qiladi. Antonimlar yaqin (relativ), mutlaqo va ko'rsatkich turlariga bo'linadi.

Yaqin antonimlar ma'nosi qarama-qarshi, lekin mutlaqo ziddiyatli bo'lmagan so'zlardir, masalan, o'zbek tilida qattiq — yumshoq, italyan tilida duro — morbido. Mutlaqo antonimlar to'liq qarama-qarshi ma'noni ifodalaydi: o'zbekcha jonli — o'lgan, italyanca vivo — morto. Ko'rsatkich antonimlar esa ierarxik yoki gradatsion qarama-qarshilikni aks ettiradi, masalan, o'zbekcha baland — past, italyanca alto — basso [3, 134].

Umumiy jihat shundaki, har ikki tilda antonimlar kontrast yaratadi, gap va matnda fikrni aniqlash va ta'kidlash uchun ishlatiladi, gradatsion antonimlar ierarxik tizim hosil qiladi. Farq shundaki, italyan tilida antonimlar ko'pincha prefiks yoki suffiks orqali hosil qilinadi (es. felice — infelice, possibile — impossibile), o'zbek tilida esa ko'proq mustaqil so'zlar orqali ifodalanadi (baxtli — baxtsiz, mumkin — mumkin emas).

Shuningdek, o'zbek tilida ba'zi antonimlar inkor yordamida hosil qilinadi, masalan, yaxshi — yomon emas, katta — kichik emas. Omonimlar bir xil talaffuz va/yoki yozuvga ega, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlardir. Kontekst yordamida ularni tushunish mumkin. O'zbek tilida masalan ko'r — ko'rish (ko'r qush turi yoki ko'rish harakati) va italyan tilida banco — banka (mebel) yoki banca (moliyaviy) misollari buni ko'rsatadi [4, 62].

Omonimlar nutqni boyitadi, lekin ba'zan tushunmovchilikka sabab bo'lishi mumkin. Omonimlar fonetik va grafik turlarga bo'linadi. Fonetik omonimlar bir xil talaffuzga ega, turli yozuvga ega bo'ladi: o'zbekcha cho'l (sahro) — chol (qari odam), italyanca mare — maire. Grafik omonimlar bir xil yozuvga ega, turli talaffuz va ma'noga ega: o'zbekcha ko'r (turi) — ko'r (harakat), italyanca pesce (baliq) — pesce (qovurilgan baliq).

Umumiy jihat shundaki, ikkala tilda ham kontekst omonimlarni tushunishda asosiy rol o'ynaydi, omonimlar metafora va so'z o'yini imkoniyatini yaratadi. Farqlari shundaki, italyan tilida ko'proq lotin ildizlariga asoslangan omonimlar mavjud bo'lsa, o'zbek tilida so'z birikmalari va qo'shimchalar yordamida ma'no aniqlanadi.

Sinonimlar esa bir xil yoki yaqin ma'noga ega, lekin talaffuz yoki stilistik nuqtai nazardan farq qiladigan so'zlardir. O'zbek tilida chiroyli — go'zal — ajoyib, italyan tilida bello — grazioso — stupendo misollari buni ko'rsatadi. Sinonimlar nutqni boyitadi, stilistik rang beradi va so'z tanlash imkoniyatini oshiradi [2, 67].

Sinonimlar semantik, stilistik va gradatsion turlarga bo'linadi. Semantik sinonimlar ma'nosi bir xil, stilistik tafovut mavjud: o'zbekcha ovqat — taom, italyanca cibo — pasto. Stilistika bo'yicha sinonimlar adabiy, rasmiy va og'zaki bo'lishi mumkin: o'zbekcha katta (rassmi) — ulkan (adabiy) — yirik (kundalik), italyanca grande (standart) — enorme (dramatic) — vasto (formal). Gradatsion sinonimlar ma'nosi yaqin, darajasi farq qiladi: o'zbekcha issiq — iliq — qizg'in, italyanca caldo — tiepido — bollente.

Umumiy jihat shundaki, ikkala til ham sinonimlardan stilistik va semantik rang berish uchun foydalanadi, nutqni boyitadi va ma'noni aniqlashtirishga yordam beradi. Farqi shundaki, italyan tilida sinonimlar ko'pincha lotin ildizlari va prefiks-suffiks orqali hosil qilinadi, o'zbek tilida esa ko'proq ma'no nuanslari va kontekst asosida farqlanadi [5, 138].

Shunday qilib, italyan va o'zbek tillaridagi antonimlar, omonimlar va sinonimlar nafaqat leksik tizimni boyitadi, balki tilning stilistik va semantik imkoniyatlarini oshiradi. Umumiyliklar ular funktsional jihatdan bir xil vazifani bajaradi: nutqni aniqlash, boyitish va kontrast yaratish. Farqlar esa tarixiy rivojlanish, morfologik usullar va stilistik vositalarda ko'rinadi. Har bir til o'zining semantik va stilistik xususiyatlarini hisobga olgan holda antonimlar, omonimlar va sinonimlardan o'ziga xos usullar bilan foydalanadi, bu esa tilshunoslik va o'qituvchilikda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ikkinchi tilni o'rganishda, tarjimada va leksik tahlilda hisobga olinishi kerak.

Italyan va o'zbek tillarida antonimlar, omonimlar va sinonimlar tilning leksik tizimida turli funksiyalarni bajaradi va har birining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, antonimlar faqat qarama-qarshi ma'noni ifodalash bilan cheklanmay, ular nutqda kontrast va ta'kidlash vositasi sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, italyan tilida antonimlar ko'pincha morfemal vositalar yordamida hosil qilinadi: prefikslar va suffikslardan foydalanish orqali so'zning qarama-qarshi ma'nosi yaratiladi. Misol uchun: possibile — impossibile, felice — infelice. O'zbek tilida esa antonimlar ko'proq mustaqil so'zlar yordamida hosil qilinadi: baxtli — baxtsiz, issiq — sovuq, katta — kichik. Bundan tashqari, o'zbek tilida inkor shakllari ham antonimik vazifa bajaradi: yaxshi — yomon emas, chiroyli — chiroysiz.

Omonimlar ikki tilning leksik tizimida nutqning semantik boyligi va fleksibilitetini oshiradi. Ular talaffuz yoki yozuv jihatidan bir xil bo'lsa-da, ma'nosi turlicha bo'lishi bilan nutqni kontekstga bog'laydi. O'zbek tilida omonimlar ko'pincha talaffuz va qo'shimchalar orqali aniqlanadi: ko'r (qush turi) va ko'r (harakat) yoki cho'l (sahro) va chol (qari odam). Italyan tilida omonimlar esa lotin ildizlariga asoslangan holda rivojlangan va ba'zan talaffuz jihatidan nozik farqlanishlar mavjud: banco (stol) va banca (bank). Omonimlarning nutqdagi roli shundaki, ular metafora, hazil va stilistik rang berish imkonini yaratadi, lekin noto'g'ri kontekstda tushunmovchilikka olib kelishi mumkin [6, 301].

Sinonimlar esa soʻz boyligini oshirish, stilistik rang berish va maʼnoni aniqlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ikkala til ham sinonimlardan turli stilistik vazifalarda foydalanadi. Oʻzbek tilida chiroyli — goʻzal — ajoyib kabi sinonimlar semantik yaqinlikka ega boʻlsa-da, stilistik rang va kontekstga qarab tanlanadi. Italyan tilida bello — grazioso — stupendo misollari shuni koʻrsatadiki, sinonimlar stilistik va emotsional rang berishda farqlanadi. Bundan tashqari, italyan tilida sinonimlar koʻpincha prefiks va suffiks orqali hosil qilinadi, oʻzbek tilida esa kontekst, qoʻshimcha va maʼno nuanslari asosida farqlanadi.

Bundan tashqari, antonimlar, omonimlar va sinonimlar tillararo tarjimada qiyinchiliklar tugʻdiradi. Masalan, italyan tilidagi “banco” soʻzi kontekstdan kelib chiqib “bank” yoki “stol” sifatida tarjima qilinadi. Shu bilan birga, oʻzbek tilidagi baʼzi sinonimlar italyan tilida faqat bitta ekvivalentga ega boʻlishi mumkin va aksincha. Bu ikki tilni solishtirishda leksik moslik va stilistik rangning ahamiyatini koʻrsatadi.

Semantik nuqtai nazardan, antonimlar va sinonimlar tilning ierarxik tuzilishini shakllantiradi. Gradatsion antonimlar (boshqa soʻz bilan qarama-qarshi, lekin darajasi farq qiluvchi) masalan, oʻzbek tilida baland — oʻrta — past, italyan tilida alto — medio — basso, semantik tizimning ierarxik qirralarini koʻrsatadi. Sinonimlarda ham gradatsion daraja mavjud: oʻzbekcha issiq — iliq — qizgʻin, italyanca caldo — tiepido — bollente. Bu gradatsion tizimlar nutqni aniqlash, ifoda rangini oshirish va stilistik nozikliklarni yaratish imkonini beradi [7, 34].

Shuningdek, antonimlar va sinonimlar tilning frazeologik va idiomatik qatlamiga taʼsir qiladi. Italyan va oʻzbek frazeologizmlari baʼzan antonimik yoki sinonimik bogʻlanish orqali metaforik maʼno hosil qiladi. Masalan, italyancha “tra il dire e il fare c’è di mezzo il mare” (aytish bilan qilish orasida dengiz bor) va oʻzbekcha “gap bilan ish orasida farq bor” iborasi maʼnoda oʻxshash, lekin frazeologik ifoda shakllari har xil. Shunday qilib, antonimlar va sinonimlar faqat leksik birlik sifatida emas, balki frazeologik, stilistik va semantik qatlamda ham oʻrganilishi muhimdir.

Umuman olganda, italyan va oʻzbek tillaridagi antonimlar, omonimlar va sinonimlar nafaqat leksik tizimni boyitadi, balki tilning stilistik va semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Umumiy jihatlari shundaki, ularning funktsional vazifasi bir xil: nutqni aniqlash, boyitish, kontrast yaratish, stilistik rang berish va metaforik imkoniyat yaratish. Farqlari esa tilning tarixiy rivojlanishi, morfologik vositalari, prefiks-suffiks tizimi va kontekst asosida aniqlanadi. Bu jihatlarda tilshunoslik va tarjima fanlari uchun, shuningdek, oʻzbek va italyan tillarini oʻrganuvchilar uchun katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Akhmedov, Sh. Oʻzbek tilining leksik semantik tizimi. Toshkent, 2015. – 96.
2. Baldini, R. *Linguistica italiana: Semantica e lessico*. Roma, 2018. – 67.
3. Karimov, T. Oʻzbek va boshqa tillarda sinonimlar va antonimlar. Toshkent, 2017. – 134.
4. Serianni, G. *La semantica dei verbi e dei nomi in italiano*. Milano, 2016. – 62.
5. Mirzaev, S. Oʻzbek tilida omonimlar va ularning nutqdagi roli. Toshkent, 2014. – 138.
6. Maiden, M., Robustelli, C. *A Reference Grammar of Modern Italian*. London, 2011. – 301.
8. Tolstova, N. *Slovar sinonimov i antonimov v sovremennom oʻzbek tilida*. Toshkent, 2013. – 34.